

A Cselekvés Iskolája

PEDAGÓGIAI FOLYÓIRAT

Kiadja az állami polgári iskolai tanárképző főiskola gyakorló iskolájának
tanári testülete

Felelős szerkesztő KRATOFIL DEZSŐ

Megjelenik évenként 5 kettős számban. Előfizetési díj egy évre 12 pengő.
Szerkesztőség és kiadóhivatal: Szeged, Boldogasszony-sugárút 8. szám.

Nevelés és gyakorlati lélektan.

(Tizenkilencedik közlemény)

Jellem és akarás, — Az akarat lélektanának néhány kérdése.

Megelőző fejtegetéseink kiinduló pontjául az a tétel szolgált, hogy a jellemnevelés kérdésének sarkalatos pontja az *indítékok* szerepében van. Amilyen indítékok élnek állandóan valakinek a lelkében és tükröződnek viselkedésében, olyannak ítéljük az illetőnek a jellemét; a jellem, habár nem azonosítható teljesen az indítékokkal, mégis legfontosabb összetevőit az állandó indítékokban bírja, melyek az egységes életvezetést az egyén számára biztosítják. Az indítékoknak ez a döntő szerepe vezetett el bennünket vizsgálódásunkban arra a további lépésre, hogy megvizsgáljuk az indítékoknak az *érzelmi világhoz* és az *emberi személyiség tendenciáihoz* való viszonyát. Az emberiség általános meggyőződése ugyanis az, hogy indítékaink elemi erejüket épen az érzéseknek köszönik; belőlük merítik dinamikai hatalmukat. Ez okból némi áttekintésre volt szükségünk, mely az érzésvilágnak és törekvéseink világának azon jelenségeire kívánt fényt vetni, amelyek a jellemnevelés kérdéseivel szoros összefüggésben vannak. A figyelmes olvasó bizonyára észrevette azonban, hogy az érzelmekről adott fejtegetések nem nyomulnak a kitűzött problémának a középpontjába; az érzelmekek és tendenciák tárgyalása közben bizonyára kialakult az olvasóban az a felfogás, hogy mindez csak a kérdésnek bevezetőjéül szolgálhat s az indítékok igazi sorsa az *akarattól* függ:

a jellemnevelés tehát elsősorban akaratnevelés; és ezt a meggyőződést akkor is fenn kell tartani, ha elismerjük az érzések, érzelmek és tendenciák rendkívül nagy fontosságát az emberi életben és a jellem nevelésében. Ez a benyomás teljesen igazolt s épen ezért az alább következő tanulmányok már az akarat lélektanának köréből fognak idevonatkozó kérdéseket tárgyalni. Mindenekelőtt tisztáznunk kell az *indítékok igazi természetét*, s ennek következtében a *jellemnek és az akarásnak* egymáshoz való viszonyát. Az akarat mivolta, egyes sajátosságai azután különlegesen is érdeklik a neveléslélektan kutatóit, mert a jellemneveléssel — a többi itt már érintett mozzanattól függetlenül is. — egybetartoznak. Térjünk tehát vissza még egyszer az indítékok kérdésére, és az érzelmekről előadottak után, lássuk az akarással való összefüggésüket is.

a) Az akaratfolyamatok lélektanára és pedagógiájára nézve a mai álláspontot a következő művekből ismerhetjük meg: Elsősorban *Lindworsky* műveit említjük (*Der Wille, seine Erscheinung und seine Beherrschung*. 3. kiad. 1923. — *Willensschule* 1923.), aki ezen a téren új és kiváló eredményeket mutathat fel. — *Michotte* és *Prüm* (*Etude expérimentale sur le choix volontaire et ses antécédents immédiats*. 1910.), továbbá *N. Ach* (*Über der Willensakt und das Temperament*. 1910). érdeme az, hogy az akarást kísérletek segítségével vizsgálták és igazolták azt, hogy az akarás különleges és más lelki folyamatoktól merőben különböző és így „önálló“ lelki jelenség, melyet más lelki folyamatokból (pl. a képzetekből, érzelmekből, törekvésekből, ösztönökből, vagy ezek kombinációiból) származtatni nem lehet. — *K. Lewin* (*Vorsatz, Wille und Bedürfnis*. 1926.) különösen a szándékok, szükségletek, felhívó jellegek, félbeszakított cselekvések lélektani sajátosságaira derített fényt s ezekkel szemben kiemelni törekedett a valódi akarásnak különbözőségeit. — *W. James* (*The Principles of Psychology*. II. 535. kk. II.) különösen az „akarati erőfeszítésnek“ kérdéseivel foglalkozott és ezzel megvetette alapját annak a tételnek, melyet *Lindworsky* is mintegy újra felfedezett, hogy t. i. igazi, szoros értelemben vett akarási (pszichés) erőfeszítésről s ennek fokozásáról lelki értelemben nem beszélhetünk: az akarás hatásosságát tehát nem lehet a lelki tevékenység erőfokának emelésével előmozdítani; az akaratot más eszközökkel kell „nevelni“, nem pedig az intenzitás vélt fokozásával. (Erről még alább is lesz szó.) — *Mac Dougal* (*Character and Conduct of Life*. 5. kiad. 1937:V. fej.), *Kelly* (*Educational Psychology*. 2. kiad. XIII. fej.) *Ranschburg* (*Az emberi elme* II. 1923. 119. kk. II.) végül a német Lélektani Társaság legutóbbi összefoglaló műve (*Gefühl und Wille* 1937.) lehetnek azok a főbb források, melyeket a neveléslélektan mai állása szerint ismernünk és használnunk kell, ha korszerű tudást akarunk elérni az akaratnevelésnek és a jellemnevelésnek problematikájában.

b) Miben áll az akarás és mit foglal magában. mely lelki mozzanatok különböztetik meg más hasonló jelenségektől (pl. az ösztönöktől, a reflexektől, a szokásból eredő cselekvésektől, vagy a törekvésektől, stb.)? Erre a kérdésre főleg *N. Ach* vizsgálatai alapján a következőkben válaszolhatunk:

Minden akarásnak van valamilyen *tárgya, vagy célja*: ez az, amit „akarunk.“ A cél vagy tárgy különösen a határozott, erős, öntudatos akarásokban mutatkozik meg a maga teljes világosságában. Így akarni azonban csak olyasmittel lehet, amit valamilyépen elérhetőnek, lehetségesnek látunk a magunk szempontjából (pl. azt „akarni“, hogy a Nap keringjen a Föld körül, komolyan nem lehet). — Legfontosabb az akarás folyamatban az ú. n. „*ténykedési*“ vagy „aktuális mozzanat“ (*Ach*), melyet így lehetne szavakba foglalni: „*én valóban akarom*“ ezt vagy azt. Ez az *elhatározás, vagy hozzájárulás* mozzanata, mely sokszor különböző lehetőségek közötti *választás* alakjában jelentkezik. Ebben a ténykedési mozzanatban ismét két összetevőt kell megkülönböztetnünk: az egyik, mely az akarásélményben rendszerint feltűnően előtérbe nyomul, az *én-élmény*: „*én*“ akarok, — „*én*“ vagyok a tevőleges alany az akarásban, nem pedig más; az énnel az az élnél tudatosulása az akarás folyamatnak legkiemelkedőbb jellegzetességei közé tartozik. A másik itt szereplő jellegzetesség maga a *tevékenység*, melyet az én kifejt és ennek a tevékenységek átélése az akarásban. Az akarás: az *énnek tevékeny hozzájárulása* valamihez; az akarás nem eltűrő, passzív fogságba-jutás, mint amilyen pl. valamely szembeszökő igazság előtt való kényszerű meghódolás, hanem *tevékenység*. Ha ez a tevékeny hozzájárulás valamely tárgyhoz (gcdóblathoz, célhoz) olyan határozott, hogy minden más lehetőséget eleve kizár. akkor elhatározás, eltökélés a neve. Ha egyéb lehetőségeket is figyelembe vesz a célhoz való hozzájárulásunk, akkor már csak *szándékról* van szó. Mind az elhatározás, mind pedig a szándék vagy a jelen pillanatra vonatkozhat, vagy csak a közelebbi-távolabbi jövőre. A nemazonnali végrehajtás esetén (erősebb vagy gyengébb) *feltételt* fogalmazunk meg magunkban. Ezt az *énes* tevékenységet a lelki energia segédfogalmával így határozhatjuk meg: az akarásban többkévesebb *lelki energia összpontosul* a célnak elérésére. Energetikai szempontból tehát az akarás nagyon közeli rokonságban van a figyelemmel, amely szintén energia-központosulással jár. Az akarást és a figyelmet ebből az okból szoktuk a lélektanban s a nevelésben is egymással oly szoros kapcsolatba hozni. A kettő azonban különbözik egymástól: a figyelem a tárgyhoz való hozzáfordulás, hozzátapadás, — míg az akarásban a tárgy (cél) megvalósításáról, eléréséről van szó. Az akarás lélektanában és pedagógiájában ennek az energia-szempontnak rendkívül nagy a jelentősége; ez a felfogás ugyanis döntő annak a kérdésnek elbírálásában: mi az „akarati erőfeszítés“, melyre a nevelésben törekedni kell (igazában az önnevelésben van e törekvésnek helye.) — Az akarati tevékenységet bizonyos „*érzéki. (szemléletes) és állapotbeli*“ mozzanatok kísérik. Érzéki mozzanatok azokat a feszültségi érzeteket szoktuk nevezni, amelyek az (erősebb) akarásnál mutatkoznak, aminők pl. a fogak összeszorítása, a homlok merőleges ráncái megfeszített szellemi munka esetén stb. Állapotbeli kísérő jelenség gyanánt az akarással együtt jár a *belső erőfeszítés, megerőtetés* tapasztalása. Ez az élmény háttérbe szorul ugyan az *énes* aktivitás élményével szemben, de mégis az egész akarásfolyamat alatt jelen van és visszatekintő (retrospektív) vizsgálódással jól elkülöníthető. Ez a két dinamikai

Jelenség rendkívül fontos, nemcsak elméleti szempontból, hanem a nevelés gyakorlatának oldaláról nézve is és mélyreható lélektani vizsgálódásokra ösztönözte a kutatókat (pl. *W. James. P. Janet*). Röviden e helyen is foglalkoznunk kell a „lelki erőfeszítés“ kérdésével. Az energetikai álláspontot jól kifejti *Ranschburg* (i. m. 125. kk. 11.). Eszerint, ha az akarás nem más, mint a lelki energiának bizonyos aktív összpontosítása, akkor ebből a tételből az a további következmény származik, hogy „az akarás folyamata különböző fokú“ (erősségű) lehet, tehát van „gyengébb“, vagy „erősebb“* akarás, épen úgy, mint ahogyan van gyengébb vagy erősebb villamosáram, gyengébb, vagy erősebb fény stb. Ugyanilyen értelemben beszélünk „akarati gyengeségről“, vagy „erős akaratú egyénekről“ is, alapul véve azt a feltevést, hogy az akarásban központosult energia „mennyisége“ nagyon különböző lehet. *Mivel mérjük az akarásnak ezt az erősségét vagy gyengeségét?* Mérőeszköz gyanánt a *legyőzendő akadályokat* tekinti a lélektan és az akarási folyamatot akképen képzelel el, hogy a (megerőltető) akarás esetén a lelki energiát el kell vonnunk más, előnyben részesített tudatjelenségekről (pl. szórakoztató, zavaró körülményekről, mint *Pascal*, aki kínzó fejfájását úgy *akarta* legyőzni, hogy a legnehezebb matematikai problémákat forgatá elméjében). Ilyenkor az energia összpontosítása, az akarás nehézségekkel jár; annyi nehézséggel, ahány ellenálló akadályt kell legyőzni; ez okozza az alanyi erőfeszítés érzését. De nehézségekkel jár a célnak vagy tárgynak folytonos észbentartása is, továbbá a célhoz vezető eszközöknek, a megvalósítás részleteinek átgondolása, és végül az a jelenség is, melyet az „indítékok harcának“ nevezünk. „Mennél nagyobb az akarás munkája, mennél nagyobb akadályt kell az *én*-nek legyőznie, annál inkább kénytelen egymásután nemcsak a gondolkodást, de az érzékszerveket is... kikapcsolni, végül pedig a testi *én* elemeitől is fokozatosan elvonni az energiát“ (R. 136. l.). A *belső* erőfeszítéshez így járulnak hozzá a *külső* izomzat erőfeszítései is. Az energetikai felfogás alapján álló lélektani szemlélet tehát jól, zökkenés nélkül tudja értelmezni az „erős és gyenge akarás“ lélektani és neveléseméleti jelentőségét. A felfogásnak azonban nevezetes ellenzője támadt *Lindworsky-ban*, aki a lelki energiának fentebb ismertetett fokozati különbségeit és az akarásnak önmagában vett fokozati erősödést nem tartja elfogadónak s azért az akaratnevelésben is egészen más utakat ajánl. Szerinte az akarási tevékenység, az akarati aktus sohaem válhatik „intenzívebbé“, hanem legfeljebb „feltétlenebbé“ s így nem „erős“ akaratról kell ezentúl beszélni, hanem „feltétlenebb“ akaratról. Az „akaraterő“ szinte nem nagyobbítható meg pl. ugyanannak a konkrét akarásnak gyakorlásával ismételtetésével; aki így képzelel az akarás lelki mechanizmusát, *Lindworsky* szerint teljesen téves úton jár. Az akaratnevelés lényege nem valamely feltevésszerű, de nem igazolható „akaratenergia“ valamilyen felfokozásában áll, hanem főképen az akarás *indítékain* s ezek helyes használatán sarkallik. Az akarás sportszerű gyakorlásának helyébe tehát az olyan gyakorlást ajánlja, amely egyrészt legyőzi a cselekvésnek képzeletben látott akadályait (ez a felfogás megegyezik az energetikai akaráselmélettel is), — másrészt azt kívánja, hogy az akaratnevelés mutasson rá: milyen cselekvések érté-

kesek s miért érdemes ezt vagy azt tenni. Ez pedig csak az indítékoknak tudatosításával lehetséges. Kérdés azonban: mily érvekre támaszkodik *Lindworsky*, tételének igazolására? E kérdésre azért kell e helyen kissé részletezőbben kitérnünk, mert a kérdés eldöntése magának az *akarátnevelésnek* lefolyására nézve is döntő jelentőségű. *Lindworsky* tétele így foglalható össze: Magának az akarásnak tehát az *Ach-féle éntevékenységnek) fokozottabbá, (intenzívebbé) válása* nem lehetséges, és nem is szükséges az eredményes cselekvéshez. Nem lehetséges: mert az akarás nem olyan természetű, mint például egy izom, mely gyakorlással egyre inkább nyer tényleg és „erőben“, — továbbá mert semmilyen egyszerű lelki képesség fogalma nem egyeztethető össze a „fokozódás“ gondolatával; — az akarás egyébként sem egyszerű képesség; — az akarási folyamatban sohasem maga az akarás nyer erőfokban, hanem két más eredmény jó létre: egyfelől csak az *eredmény* (a cselekvés) fokozódik, ha *igazi* akarás előzi meg, másfelől pedig az akarás *élénkebbé* válhatik. E két utóbbi jelenséget sokan összezavarták magának az akarásnak erőfokai növekedésével: innen eredtek az elméleti tévedések. De a feltevés szerint „erős“ akarás — ha egyáltalán lehetséges volna is, — nem volna szükséges, vagy ajánlatos az akarátnevelésnek programja gyanánt. Amit ugyanis a téves elméletek „erősebb“ akarásnak neveztek és ajánlottak, az voltaképen nem erősebb, hanem csak *érzelmesebb* és *élénkebb* akarás. Lehet valamit élénken és nagy érzelmességgel akarni, — és lehetséges a nyugodt és hideg akarás is: a kérdés csak az, melyik célszerűbb, melyik vezet el inkább az eredményes és biztos cselekvéshez? A túlságosan érzelmes akarást kedvezőtlennek kell tartanunk *L.* szerint, mert túlságosan sok energiát fogyaszt; az eredményes akarás alapvető feltétele ezzel szemben: a célnak nyugodt és állandó szemmel tartása. — Felmerül a kérdés: az akarás lélektani elmélete és a nevelés gyakorlata melyik elméletet látja szívesebben: az „energetikai“-e, vagy pedig *Lindworskyt*, aki az indítékok szerepét állítja az előtérbe? Hogy *Lindworsky* nem áll teljesen távol az energetikai felfogástól, az is mutatja, hogy a nagyon „élénk“ akarást helyteleníti a cselekvés eredményessége szempontjából, mégpedig azzal a megokolással, hogy az ilyen akarás több energiát fogyaszt, mint a nem „élénk“, de mégis határozott akarás. Ezt a nézetet mi az energetikai felfogás burkolt elfogadásának is minősíthetjük. De ugyancsak az energetikai akarátelmélet javára billentheti a mérleget még az a körülmény is, hogy *Lindworsky* az indítékok szerepét tartja legfontosabbnak az akarásban, mégpedig azért, mert ezek *értékeket* tükröztetnek a cselekvő személyiség elé s ezzel bírják megmozdulásra az akaratot. De vajjon mi adja meg az értékeknek ezt a vonzó, indító erejét? A bennük levő *érzelmi összetevő*; az érzelem ad személyiségünknek dinamikai lendületet a cselekvésre; aki tehát az indítéknyújtást és benne az értékeket tartja fontosaknak, az tulajdonképen az érzelmekkel a *lelki energia mozgósításának* az elvét vallja. Így tehát az akarás pszichés értelmezésében megmaradhatunk az energia fogalmának segítségül hívása mellett, annál is inkább, mert így a „lelki erőfeszítés“ benső élményét sokkal inkább meg tudjuk magyarázni, mint a *Lindworsky*-tól megjelölt úton. Az természetesen már további kérdés és azt a

most tárgyalattól függetlenül kell eldöntenünk: vajjon megállják-e helyüket *Lindworsky*-nak az akarat *nevelésére* vonatkozó nézetei? Azt hisszük s ezt alább részletesen ki is fogjuk fejteni, hogy e kérdésre igennel lehet válaszolni. Az akarásnak *motivációjában* ugyanis követhetjük *Lindworsky* gondolatait anélkül, hogy az akarás energetikai felfogásával összeütközésbe kerülnénk.

c) Az akarásnál, mint már az eddig tárgyalatból is kitűnik, nagy jelentőségük van az *indítékoknak*. Itt a helye annak, hogy ezek mivoltát és szerepét teljesen tisztázzuk az emberi akarásban és cselekvésben. Az akarásnak sok oly *előfeltétele* és *előidéző oka* lehet, melyeket még nem nevezhetünk igazi indítéknak. Szoros értelemben indítéknak azt az *alapot* nevezük, amely igazán „érthetővé“ teszi (előttünk és mások előtt) az elhatározást; ez pedig mindig valamilyen *megvalósítandó, elérendő érték* a cselekvő személyiség számára. Azok az ösztönök, tendenciák és érzések, amelyek bennünket akarásra, cselekvésre ösztönöznek, még nem indítékok önmagukban, — csak az akarásnak előfeltételei, az akarásra ösztönző okok; indítékokká csak akkor válnak, ha *megvalósítandó, e'éndő értékek* gyanánt tűnnek fel előttünk (rendszerint valamely konkrét *cél, tárgy* gondolatához kapcsolódva). Azok az érzelmek és tendenciák tehát, amelyeket eddig tárgyalunk, önmagukban még nem alkotják elhatározásaink s akaratunk indítékait; de könnyen indítékokká *alakulhatnak át*, mihelyt elérendő céljá, értéké avatta őket személyiségünk. Ilyenkor a belőlük fakadó ösztönzéseket magához emeli, *választja az én*. Indítékká válhat lelkünkben *minden érték (Lindworsky), minden előny*, akár érzeki, akár eszményi legyen az; így lehet indítékunk a cselekvésre a kötelesség, a következetesség vagy a tökéletesedés eszméje épúgy, mint bármely érzeki gyönyör megelégedés, vagy siker stb., amely valamely tárgyhoz tapad. Az értékekhez mint nem-értelmi (irracionalis) elem, mindig hozzá tartozik a benne rejlő érzelem; ezt a dinamikai erőt azonban sem értékén felül, sem azon alul becsülni nem szabad.

d) Az indítékok természetéből kiindulva kell vizsgálnunk azt a jelenséget is, melyet a pszichológusok és moralisták, régtől fogva oly nagy fontosságúnak tartottak: ez az *indítékok harca*. Hogy ennek a „harcnak“ a természetébe belepillanthassunk, először jól meg kell különböztetni a *motivált* cselekvést a *nem motivált*attól. Valamely cselekvésünkre ugyanis döntő hatással lehetnek már az illető személyiség ösztönei tendenciái, hajlamai, vágyai, szokásai, valamely vonzó tárgy megjelenése stb. Szükségeink közvetlen kielégítése, vagy valamely kielégítő cselekvés félbeszakítása oly cselekvéseket von maga után, melyeket az indíték tudatosítása, mérlegelése, vagy az indítékok harca egyáltalában nem előzhetett meg. Az ilyen cselekvéseket sokan „ösztönöseknek“ is nevezik; ez az elnevezés azonban helytelen értelmezésre is vezethet s azért jobb őket „ösztönszerű“, „az első ösztönzésre (impulzusra) azonnal bekövetkező“ cselekvéseknek nevezni. Nem minden cselekvés alapul választáson, csak az akaratos öntudatos cselekvések legmagasabb esetei. „Első“ törekvéseink általában gépiesen, determináltan keletkeznek; a személyiség előtt felmerülő bármely „jó“ bármely szük-

séglet nyomában pszichikai kényszerrel kiváltja a megfelelő törekvést (sokszor a megfelelő cselekvést is), épúgy, mint a fényes tárgy a látási képet. A cselekvések világa azonban nem csak ily egyszerű jelenségeket mutat, hanem sokkal bonyolultabbakat is. Ezen „első“ törekvések után ugyanis csakhamar „második“, „harmadik“ stb. törekvések is keletkeznek bennünk; ennek oka az, hogy az első felmerülő „jó“ — azaz érték — után más értékeket is mutat be nekünk tudatunk, amelyek szintén felkeltik a megvalósításukra irányuló törekvést s így a törekvések egész serege támad, melyek egymás mellett haladnak, vagy egymás ellen foglalnak állást. Ezek közül a „második“ ütemben jelentkező törekvések közül azután egyet *kiválasztunk*, amelyhez hozzájárulunk és amely mellett megmaradni törekszünk, míg a többit elhárítani igyekezünk magunktól, vagy a kiválasztott törekvés számára közülök hasznosakat (eszköz gyanánt) felhasználjuk. — Az ösztönző törekvés kiválasztását megelőzi az *indítékok* megismerése és egymás-közi *harca*. Ez a harc a megismert vonzó értékek közötti összehasonlítás, fontolgatás és végül is egy ítélet győzelme, amely egy indítékot hozzájárulásával (vagy indítékesoportot) uralomra emel s a többinek érvényesülését megátalja. Az indítékok harca mindig „önmagunkon való erőszakúttel végződik“, mert bármelyik indítékot választjuk ki döntőnek és elhatározónak, mindig a többi ellen döntünk, azaz önmagunk másik része ellen. Rendesen az értelemtől ajánlott eszményi értékek szoktak e harcban gyengébb erővel jelentkezni, — míg az érzéki javak s önző értékek nagyobb erővel avatkoznak a küzdelembe. A nevelésben ezt a körülményt is figyelembe kell venni s törekedni kell az eszményi értékek motiváló erejének fokozására. Az „indítékok harcának“ azonban az egyéniség pillanatnyi, egyenkénti elhatározásaival és cselekvéseivel nem szokott teljesen vége szakadni. A fejlett és magasrendű személyiségben folytonos tervezés, fontolgatás, és mintegy „hosszútávra“ vett kiérlelés munkája szokott folyni, melyben a személyiség egésze: életfelfogása, életéltjai, tapasztalatai is résztvesznek s melynek eredményei, a cselekvések, a „tettek“, az egész személyiségnek kifejezői.

d) A *cselekvés* az akarásfolyamatnak kiegészítő része s befejezője. A cselekvések, melyek az akarati elhatározást követik, már reflexszerűek, nem önállóak, hanem az elhatározásoknak szükségszerű folyamánnyai. Külön elhatározással el tudjuk ugyan halasztani az elhatározott és eltöltött cselekvés beállítását, de ez nem teszi „szabaddá“ és „függetlenné“ a cselekvést az elhatározástól. Viszont az oly „akarás“, melyet sem mozgásos, sem belső lelki cselekvés egyáltalán nem követ, nem is igazi akarás, hanem csak szándék, vagy „velleitás“. Az akarás nem azonos az aktivitással s a nagy akaratúak nem azonosak az aktívakkal.

e) Különösen neveléslelektani szempontból fontosak az akarat *tulajdonságai és féleségei*. Ezek között első helyen az akarat *erősségét* emeljük ki, amely az akarat lényegével, az energia-összpontosítással szorosan összefügg. Az akarás erőssége nem azonos azoknak az *érzelmeknek élénkségével*, melyek az akarást esetleg kísérik; ily érzelmek a gyenge akarást is színezhetik. Az erős akarás lényegét az energia összpontosításának nagy fokában

kell látnunk, mely a belső vagy külső akadályok legyőzésében nyilvánul meg. Minél nagyobb számban jelentkeznek ilyen akadályok és minél nagyobbak, annál erősebb a rajtuk diadalmaskodó akarat ereje (*Lippman*). Abban a kiváló jellemtulajdonságban, melyet már a régiek is „erősség“ (*fortitudo*) néven ismertek, az akaratnak azt a fajtát pillanthatjuk meg, mely már egy más tulajdonsággal, t. i. a *kitartással*, vagy a *bátorsággal* érintkezik, ezek azonban külön, sajátos összetevők s külön is tárgyalhatók. A bátorság az az állandó felkészültség (diszpozíció), amely veszélyekkel és szenvedésekkel szemben erőt és határozottságot tanúsít, hősi fokon magát az életet is veszélyezteti. A nők bátorsága különösen a szenvedés türelmes elviselésében mutatkozik meg. *A kitartás és állhatatosság, hűség az akarás időbeli jellegzetességei*, melyek nem mindig párosulnak az erős akaratral. — Az akaratnak fentebb elősorolt *alaki jellegzetességein* kívül meg kell különböztetnünk annak *tartalmát* is. Az akarat tartalmi mozzanatain azokat az életcélokat, vagy tartósan érvényesülő cselekvési célokat, eszményeket (és elveket) értjük, amelyek érdekében fejtjük ki akaratunk tevékenységünket. Ezek a cselekvési célok az egyéniség korától, szükségleteitől, nevelésétől és önnevelésétől, a környezettől, az intelligenciától stb. függenek. A nevelés legfontosabb problémája, az erkölcsi nevelés erre az akarat tartalomra vonatkozik: az erkölcsi elvek s életeszmények meggyökereztetése *az indítéknyújtásának* és így a jellemnevelésnek szolgálatában áll. Viszont az akarat *alaki sajátosságait* az ú. n. *akaratgimnasztika* veheti munkába.

e) Az akaratral szorosan összefügg a *szenvedélyek* lélektana is. A szenvedélyeket tévesen szokták egyszerűen az indulatok magasabbrendű alakjainak feltüntetni. A szenvedélyek inkább tartós és erős vágyak, amelyek az értelmet és az akaratot is teljesen uralmuk alá hajtották és a szenvedély tárgyának kizárólagos indítékerőt biztosítottak. A szenvedélyben egyfelől hatalmas és egyoldalú akarás jelentkezik, hiszen a benne rejlő motiváció egyeduralomra tett szert és kizárólagos hatalommal, „tökéletesen“ működik, még az értelmét szolgálatába hajtva; — másfelől a szenvedélyről elmondhatjuk, hogy bennük az akarat már nem szabad, hanem szolgálatra van kárhoztatva, mert saját, megrögzött és szokássá vált motivációjának menekvés nélkül ki van szolgáltatva. A szenvedélyek, ha tárgyak nemes, a legnagyobb szolgálatokat teljesítik az egyénnek és a társadalomnak és nagy értékrombolást végeznek, ha tárgyak erkölcsileg negatív. A nevelésben a nemes szenvedélyeket, — mértéklettel, — óvni s fejleszteni kell. — A szenvedélyekbe azonban nemesak az akarás szövődik bele ily sajátosság módon. hanem a hajlamok is. Ezeknél ugyanazokat a szempontokat kell figyelembe vennünk, mint aminőket a szenvedélyek tárgyalásában és pedagógiai szemléletében.

Az előrebocsátott elemzésből kitűnik, hogy a *jellemnevelés és az akaratnevelés* sok tekintetben azonosnak tekinthető, megjegyezve, hogy a jellem tágabbkörű fogalom s többet foglal magában, mint az akarat. A jellem középponti mozzanata azonban mégis az akarás, közelebbről: az akarat indítékai. Amilyenek az akarat indítékai, olyan a jellemünk. Emellett az egyezés mellett

rá kell mutatnunk arra is, hogy az akaratnak alaki tulajdonságai egyúttal a jellemnek is sajátosságai: pl. a kitartás. A jellemnevelés feladatai ezek szerint így alakulnak: az akaratnak nemes indítékokat kell nyújtanunk, — az ilyen indítékoknak vezető szerepet kell a jellemben biztosítanunk, — és a nemes akarást erőssé, kitartóvá, következetessé kell nevelnünk. Kérdés, elérhetők-e ezek a célok és ha igen, milyen eszközökkel?

Az *indítékok* akkor felelnek meg a nevelés feladatának, az „eredményes akarásnak“ (*Lindvorszky*), 1. ha *érzelmekkel* párosulnak. Erről szólott tanulmányunk több fejezete. Bármely indíték csak akkor válik valóban akaratdominááló erővé, ha értékesnek tartjuk, vagyis, ha hozzá akár a sikernek, akár a boldogságnak, örömeinek, egyszóval valamely pozitív érzellemnek ereje tapad. Ami ilyen értelemben nem „értéke“ a személyiségnek, az sohasem válhat az ő akaratának valódi indítékává.

Ezért törekszik a vallásos nevelés az örökélet reménységét, vagy félelmét a tiszteletet, alázatot és hálát, odaadást és elragadtatást, az Istentisztelet esztétikai örömeit, az Üdvözítő; és a szentek eszményi alakjaiból áradó csodálatot és szépségérzéseket, a szeretet és részvét érzéseit stb. stb. belecsöszölni a cselekvések indítékainak hálózatába.

2. Minden értéknek, melyet indítékká akarunk tenni, *valódi és személyes* értéknek kell lennie, másképen nem indítja meg s nem juttatja elhatározásra az akaratot („*Tua res agitur*“: „*Rólad van szó, a te sorod forog kockán*“). A fő értéke az emberi személyiségnek: az önérvényesítés sikere a boldogságban, a növendék kora, fejlettsége, intelligenciája szerint számos ágra szakad (pl. elismertetés, szabadság, igazságosság követelése stb.), de lényegében mégis ugyanabból az értékforrásból táplálkozik, még akkor is, ha a magasrendű mélységet teljesen „önzetlen“ életfelfogás és motiváció vezeti. A gyermektanulmányi irodalom még nem ad ugyan teljes felvilágosítást arra nézve, melyek a különböző korú gyermekek *valódi értékélményei* (s így értékei), de a rendszeres tapasztalás és megfigyelés rásegítheti a nevelőt a növendék értékelési rendjére s így azoknak az indítékoknak felhasználására is, amelytől az akaratnevelés függ.

3. Minden igazi akaratindítéknak nemcsak alanyi értékkel kell bírnia, hanem *tárgyilagosan is értékesnek*, igaznak és így *tartós*nak kell lennie. Az a követelmény, hogy az indítékok a növendék korához és egyéniségéhez legyenek mérve, még nem jelenti azt, hogy szabad alindítékokat és hamis motivációkat használni. A növendék előbb-utóbb leleplezi az esetleg hallott álérvélest, álmotivációt s csalódásához, kiábrándulásához a nevelésbe vetett hitének teljes csődje is járulhat. A tárgyilagosan is értékes indítéknak *meggyőzőnek* is kell lennie, hogy a növendék teljesen átlássa annak hódító erejét; ha a nevelés helyes irányban halad, akkor az ilyen indíték később

csak nyer erőben és mélységben. A vallásnak és az erkölcsiségnek nagy akaratnevelő ereje onnan ered, hogy bennük az akarás indítékai egy nagy rendszer hálózatába vannak beleszöve és így egymást támogatják: *egyetlen* indítéknak elfogadása logikai következetességgel maga után vonja a többi vele összefüggő indítékokat is s azok együttesen hatnak a személyiség állásfoglalására. *Payot* is rámutat arra, mily lélektani sikerei vannak a katolikus egyháznak az akarat nevelésében. („Az akarat nevelése“ I—II.) Az indítékok *tartóssága* azonban nemcsak a tárgyi érvényességet jelenti, hanem azt is, hogy az indítékok *felújíthatók*, megismételhetők is legyenek. Itt is áll *W. James*-nek híres alapelve: minden helyes és értékes cselekvésnek, tehát a kívánatos motivációknak is, *szokássá* kell bennünk válnia. Ezeknek a motiváció-szokásoknak összeségét *érzületnek* is nevezzük. Az „érzület“ szóban a benne rejlő érzelmek szerepe is kifejeződik, továbbá az indítékok állandósága is. A szeretet érzülete pl. az állandó, tartós szokásszerű érzelmes indítékok készségét és uralmát jelenti, — vagy legalább is az erre való hajlamot; ugyanezt mondhatjuk minden más érzületről is.

4. Az indítékoknak végül lehetőség szerint *konkrét alakban* is a növendék szeme előtt kell állaniok. Ezért kell arra törekedni, hogy a nemes és értékes indítékok *konkrét jellemek*, magasrendű személyiségek alakjában jelenjenek meg a nevelésben. Ez a bölcsesség már a régi népekben is megvolt, — mint általában az akarás és jellemnevelés legtöbb gyakorlati szabálya hagyományosan ismeretes volt előttük. — Innen értelmezhető a szentek és hősök kultusza már a legrégibb nevelési törekvésekben is. Hasonló nagy hatással van a nevelésben a *példaadás* is, ugyanazon okoknál fogva, mint amelyeket a konkrét jellemek hatására nézve felhozhatunk: a hatás itt is egy élő személyiségből indul ki és hasonlóra hat, tehát nem elvont és tisztán értelmi jellegű a motiváció, hanem konkrét, személyes és élettel teljes. A személyiségek egymás közötti eleven összeköttetése a legősibb élményvalóságok közé tartozik s így hatása sokkal nagyobb, mint az egyes indítóokoknak pusztán értelmi megismerése. Szükséges ugyan, hogy a növendék az indíték tárgyi értékét és érvényét értelmével is világosan átlássa és így meggyőződjék az igazságról (ami a legfontosabb előfeltétel: „ut veritas pateat“), — de ez még nem elegendő. Az igazságnak és az indítékoknak hatásosságához az élet eleven ereje, az érzéseknek az élő személyiségekből áradó vonzása is szükséges („ut veritas moveat“).

5. Már *Herbart* és iskolája is nagyrabecsülte az ú. n. „fantázia-cselekvéseket“, melyeknél képzeletben hatjuk végre a tervbe vett cselekvést. *Meumann* (Intelligenz und Wille. 1908.)

különösen nagy fontosságot tulajdonít ennek az akaratgyakorlatnak, amelynek a célja az, hogy az indítékok és a cselekvés közötti kapcsolatot megerősítse és a mozgásos végrehajtást előkészítse és megkönnyítse. A keresztény esztétika is jól ismeri a fantáziának ezt az igénybevételét. Aki gondolatban (azaz képzeletben) helyesen cselekszik, annak a valóságos cselekvés sem okoz annyi nehézséget, mint aki ezt a fantáziatevékenységet elmulasztja. Természetesen nem szabad az ilyen fantázia-cselekvést illetően többre értékelnünk: a *valódi* kapcsolatot indíték és cselekvés között *maga az élő cselekedet* szilárdítja meg igazán. A valóságos cselekvésben ugyanis igen gyakran az önszeretetnek, az egoizmusnak a legvőzése a legnagyobb akadály — és ez a képzeletben nem szokott jelentkezni, nem is győzhetjük le csak a képzeletben, hanem csak a valóságban, legelőször pedig az elhatározásban, amely mindig önmagunkon való erőszaktétellel jön létre.

Dr. Várkonyi Hildebrand.

A gimnázium új tanterve és utasítása.

Mióta az Organisationsentwurf nálunk is megteremtette a kétféle középiskolát, de különösen 1875 óta, amikor az új reáliskolai tanterv a reáliskolát is 8 évfolyamos intézménnyé tette, azóta a középiskolai kérdés állandóan napirenden van, aminek lényege az egységesítésre való törekvés. Az 1883. évi törvény, amely középiskoláinkat a legújabb időig szabályozta, ezt a kettősséget rendszeresítette, amivel a középiskolák egysége végleg megszűntnek látszott. Már a törvény képviselőházi tárgyalásakor komoly felszólalások hangzottak el az egységes középiskola mellett, de *Trefort Ágoston* közoktatásügyi miniszter hatásosan megvédte a gimnázium és reáliskola különállását és, hogy ez minél szembetűnőbb legyen, a törvény alapján kiadott tantervek megszüntették a reáliskolában a latin nyelvet, a gimnáziumban pedig kötelezővé tették a latinon kívül a görög nyelvet is.

Az egységes középiskola utáni törekvés ezután sem szűnik meg és egy miniszteri rendelet már 1887-ben fakultatíve ismét bevezeti a reáliskolába a latin nyelvet. Az 1890. évi XXX. t. c. pedig megszünteti a gimnáziumban a kötelező görög nyelvet és választást enged a tanulónak a görög nyelv vagy az u. n. görögpótló tárgyak tanulása között. A cél bevallottan az, hogy a kétféle középiskolát lehető közel hozzák egymáshoz. Ezt a kö-